

СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

*Оліяр Марія Петрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ*

Постановка проблеми. Кардинальні зміни в усіх сферах життя незалежної Української держави неможливо здійснити, не вдосконалюючи систему освіти, особливо професійної, бо саме від сьогоднішнього нового покоління молодих професіоналів, здатних жити і працювати в умовах сучасного інформаційного суспільства, залежить майбутнє нашої країни. Для підготовки таких фахівців необхідне широке використання світового освітнього досвіду, якісна зміна форм, методів та засобів навчання, пошук інноваційних шляхів формування таких особистісних якостей, комплексу знань і вмінь, які забезпечують самостійність та ініціативність фахівця, здатність приймати обґрунтовані рішення, вміння ефективно взаємодіяти в соціумі.

У зв'язку з вищесказаним однією з пріоритетних проблем, які необхідно вирішити в процесі професійної підготовки майбутніх учителів, є формування їх комунікативної культури, зокрема такої її складової, як комунікативно-стратегічна компетентність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою дослідження стали праці, присвячені психолого-педагогічним проблемам особистісного розвитку (Б. Ананьєв, Л. Архангельський, І. Бех, О. Бодальов, Л. Виготський, О. Леонтьєв, І. Кон, Г. Костюк, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін.), особистісно орієнтованого гуманістичного підходу в освіті (О. Бех, В.

Сухомлинський, К. Роджерс та ін.), системного підходу в дослідженні педагогічних явищ (С. Архангельський, В.Беспалько, М. Данилов, П. Каптерев, М. Красовицький, В. Лугай, А.Макаренко, Г. Нестеренко, Л. Новикова, М. Поташник, Е. Юдіна, С. Шацький та ін.).

Проблеми теорії комунікації та комунікативної взаємодії розробляли такі зарубіжні і вітчизняні вчені, як К. Апел, Л. Виготський, Ю. Габермас, О. Гойхман, А. Димер, Е. Ільєнков, Г. Костюк, В. Кульман, О. Леонт'єв, М. Лісіна, Т. Надііна, С. Рубінштейн та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Разом з тим, проблема формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів ще не була об'єктом дослідження вчених.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розкрити систему формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аксиоматичним у педагогічній науці стало розуміння того, що слово є основним знаряддям праці вчителя, а спілкування – основним способом здійснення його професійних функцій. Незважаючи на це, помітною залишається низка суперечностей, що виникають у практиці роботи педагогів початкової школи. Насамперед рівень комунікативної культури вчителів не завжди відповідає вимогам, які висуваються до нього в сучасному суспільстві. Якщо в побутовій сфері цей рівень може бути достатнім, то у професійній діяльності вчителю, особливо молодому, часто не вистачає умінь комунікативної взаємодії з учнями, батьками, колегами. Це впливає не лише на якість навчально-виховного процесу, але й на самооцінку вчителя, його ставлення до свого професійного вибору. Однак, як показали результати проведеного нами дослідження, система вищої професійної педагогічної освіти недостатньо формує соціально-комунікативну культуру студентів, зокрема таку її складову, як комунікативно-стратегічна компетентність.

Однією з причин цього є недостатня розробленість проблеми як у науковому, так і в методичному плані.

Очевидно, що традиційні підходи до розв'язання цієї проблеми є недостатньо ефективними. Необхідний системний підхід у її вирішенні замість розрізнених, часто епізодичних зусиль, які докладаються викладачами навчальних дисциплін. Мало орієнтовані навчальні програми з предметів фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів на вирішення даної проблеми. Однак її розв'язання вкрай необхідне в умовах, коли утверджується гуманістична парадигма розвитку сучасної освіти, в тому числі професійної, спрямована на гармонізацію систем «людина – суспільство», «людина – людина».

Базовими поняттями, які лягли в основу нашого дослідження, є: «комунікативна культура», «комунікативна компетенція», «комунікативна компетентність», «комунікативно-стратегічна компетентність», «професійно-педагогічне спілкування».

Аналізуючи комунікативну культуру педагога як соціально-педагогічний феномен і частину загальної культури особистості, учені доходять висновку, що «вона містить наступні складові:

- знання еволюції загальної теорії комунікації, історії вчення про педагогічне спілкування;
- знання соціально-культурних норм і етики педагогічного спілкування;
- знання психолого-педагогічних закономірностей ефективного педагогічного спілкування» [4].

Комунікативна компетентність розглядається як здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певна сукупність знань, умінь і навичок , що забезпечують ефективне спілкування [2, с.38].

Комунікативна компетенція, за визначеннями вчених,- це «знання норм і правил поведінки, характерних для ситуації спілкування; вміння підпорядкувати свою поведінку існуючим правилам спілкування; культура

слухання співбесідника, прояв толерантного ставлення до думок співрозмовника» [1, с.14–15].

Комунікативно-стратегічна компетентність як складова комунікативної компетентності визначається в науковій літературі як «здатність ефективно брати участь у спілкуванні, обираючи для цього правильну стратегію дискурсу, а також адекватну стратегію для підвищення ефективності комунікації» [3, с. 39]. У ході нашого дослідження було з'ясовано, що комунікативно-стратегічна компетентність є цілісним, складним за структурою особистісним утворенням, яке шляхом використання адекватних комунікативних стратегій забезпечує цілеспрямованість, осмисленість, ефективність і результативність комунікативної діяльності, можливість ефективно брати участь у спілкуванні. У системі компетенцій (компетентностей), що є складовими комунікативної компетентності, серед яких учені виділяють соціолінгвістичну, лінгвістичну, дискурсивну, ілокутивну, країнознавчу, стратегічна компетентність займає одну з провідних позицій, оскільки в процесі реалізації будь-якого компонента комунікативної компетентності з перелічених вище застосовуються певні стратегії і тактики.

«Педагогічне спілкування — це система органічної соціально-психологічної дії учителя-вихователя і вихованця в усіх сферах діяльності, що має певні педагогічні функції, спрямоване на створення оптимальних соціально-психологічних умов активної та результативної життєдіяльності особистості» [5].

Незважаючи на те, що в низці наукових праць розглядаються окремі аспекти формування професійної комунікативної культури майбутніх педагогів, їх комунікативної компетентності, стратегічний її компонент досі не став предметом системного наукового аналізу. Це спричинило недоліки в теоретичній та методичній підготовці студентів, її цілеспрямованому науково-методичному забезпеченні. Не враховуються чимало сторін особистісного становлення майбутніх фахівців, їх потреби і можливості,

внутрішня мотивація розвитку комунікативної сфери. Практично зовсім не приділяється увага оволодінню майбутніми учителями початкових класів комунікативними стратегіями і тактиками.

Вихідним положенням дослідження складових комунікативної компетентності є твердження про те, що розвиток особистості, процес її соціалізації взагалі неможливий без комунікації, комунікативної взаємодії, а в сучасній інтерпретації – без діалогу. У процесі соціалізації, на думку вчених (Дж. Мід, К. Ясперс, С. Франк, К.Черрі, М. Бахтін, Л. Буєва та ін.), людина змушена шукати такі способи та засоби комунікативної взаємодії, комунікативні стратегії і тактики, що є одночасно способами її самореалізації, які максимально сприяють досягненню взаєморозуміння з іншими людьми.

У сучасних умовах, коли в світі розвиваються і поглиблюються процеси глобалізації та інтеграції, постає проблема розроблення універсальних стратегій комунікативної взаємодії, побудованих на принципах загальнолюдської моралі, основою яких є повага до людини, гуманне ставлення до неї, врахування її внутрішньої мотивації, інтересів, потреб. Лише в такому випадку діалог буде продуктивним і сприятиме найбільш повному вияву індивідуальності кожного його учасника та взаєморозумінню.

З іншого боку, професійні комунікативні вміння можна ефективно розвивати лише за умови включення майбутніх фахівців в активне професійно спрямоване спілкування під час навчальних занять. Таким чином, у процесі комунікації тісно поєднується соціальний аспект з професійно орієнтованим, який, у свою чергу, включає загальнокультурний, психологічний, педагогічний та інші аспекти і тісно пов'язаний з мисленнєвими і пізнавальними процесами (Г. Андреева, І. Бех, Г.Блумер, О. Бодальов, Л. Божович, Л. Виготський, Л.Гофман, Т.Дрідзе, В. Ковальов, Я.Коломінський, О. Леонтєв, Б. Ломов, А. Мудрик, В. Семиченко, Г. Щедровицький, Т. Яценко та ін.). Крім комунікативної, вчені виокремлюють

також інтерактивну та перцептивну сторони спілкування.

Таким чином, комунікативні якості особистості є складними інтегрованими характеристиками. Тому лише системний підхід до формування комунікативної сфери майбутніх учителів початкових класів може забезпечити оптимальний результат. Значущість системного підходу в дослідженні педагогічних явищ зумовлюється тим, що побудова системно-педагогічних моделей дає змогу об'єктивно вирішувати різноманітні проблеми теоретичного та практичного характеру, які виникають у процесі формування таких складних інтегрованих утворень, яким є комунікативно-стратегічна компетентність учителя початкової школи. Крім того, комунікативно-стратегічна компетентність як педагогічне явище має всі ознаки системи, а саме: цілеспрямованість, цілісність, структурність, функціональність, ієрархічні зв'язки з іншими системами тощо.

Основи системного підходу в дослідженні педагогічних явищ закладені в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема таких, як В. Безпалько, М. Данилов, Т. Ільїна, Н. Кузьміна, Ю.Конаржевський, І. Лернер, М. Поташник, М. Скаткін та ін.

Основними компонентами системи формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів є: цільовий, мотиваційний, змістовий, операційно-технологічний, корегувальний, контрольо-оцінний.

Цільовий компонент передбачає чітке визначення викладачем загальної мети формування комунікативно-стратегічної компетентності студентів, її глибоке усвідомлення та сприйняття особистої значущості майбутніми вчителями. Мета реалізується через низку цілей (завдань), які конкретизують її зміст, а також методико-технологічні підходи до організації процесу професійної підготовки студентів. Найважливіші із завдань:

- засвоєння студентами знань про зміст та структуру комунікативно-стратегічної компетентності вчителя, комунікативні уміння, яких необхідно набути для успішної професійної діяльності;
- набуття знань про способи організації комунікативної взаємодії з молодшими школярами;
- оволодіння комплексом комунікативних умінь;
- формування світоглядної позиції, моральних якостей майбутніх педагогів, які відповідають гуманістичній спрямованості навчання і виховання учнів початкових класів;
- розвиток навчально-пізнавальної культури майбутніх учителів, зокрема вмінь аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, структурування, конкретизації тощо;
- засвоєння основних типів комунікативних стратегій і тактик;
- проектування нових моделей комунікативних стратегій відповідно до комунікативних ситуацій, які виникають у шкільній практиці.

Мотиваційний компонент забезпечує професійну спрямованість процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, оскільки передбачає формування інтересу до цього виду професійної діяльності, потреби в набутті спеціальних знань та вмінь, у самовдосконаленні, що є стимулами успішного навчання студентів. Реалізація мотиваційного компоненту найбільш ефективно може бути забезпечена за умови особистісно орієнтованого навчання майбутніх учителів, що обов'язково передбачає прийняття ними мети навчання як своєї особистості цілі, внутрішньої потреби,

активну участь студентів у кожному етапі навчального заняття, формування їх позитивного ставлення до навчання.

Змістовий компонент передбачає чітке визначення викладачами обсягу та змісту знань, умінь і навичок, що складають комунікативно-стратегічну компетентність учителя, їх відображення у навчальних програмах з фахових дисциплін, визначення основних змістових ліній навчальних предметів, внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків, які забезпечують формування комунікативно-стратегічної компетентності студентів. Відповідно до цього необхідно розробити таке змістове наповнення навчальних дисциплін, яке б виконувало всі основні функції навчального матеріалу: інформаційну, стимулювальну, актуалізуючу, операційну, діагностуючу, контролюючу, а також відповідало внутрішній психічній структурі діяльності студентів із засвоєння знань (сприйняття, осмислення, розуміння, узагальнення, закріплення, застосування).

Методико-технологічний компонент системи формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів дає відповіді на питання: як сформувати комунікативно-стратегічну компетентність майбутнього учителя та яким чином зробити це найбільш ефективно. Даний компонент відображає сукупність форм, методів, прийомів, засобів, а також технологій їх ефективного використання з метою формування комунікативної сфери студентів. У підсумку він забезпечує сходження від загальної мети і завдань до кінцевого результату, що відповідає цій меті.

Наш досвід роботи зі студентами свідчить, що успішне здійснення методико-технологічного процесу формування

комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів можливе за таких психолого-педагогічних умов: розвитку мотиваційно-ціннісної сфери студентів; забезпечення професійної спрямованості процесу набуття ними комунікативних знань та умінь; організації активної суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системах «викладач-студент», «студент-студент», «студент-учень» з метою включення майбутніх учителів у професійно-педагогічне спілкування; забезпечення участі студентів в активній навчальній та позанавчальній діяльності з метою усвідомлення ними змісту та професійної значущості комунікативно-стратегічної компетентності, накопичення досвіду розв'язання комунікативних завдань різного характеру; створення спеціальних комунікативних ситуацій з метою систематичного аналізу студентами рівня власних комунікативних умінь та умінь товаришів, засвоєння ними основних типів комунікативних стратегій і тактик; цілеспрямованої методичної роботи з викладачами різних навчальних дисциплін з метою узгодження дій, налагодження міжпредметних зв'язків, що сприятимуть розвитку комунікативної сфери студентів; удосконалення навчально-методичного забезпечення процесу формування комунікативних умінь та навичок майбутніх учителів; використання активних методів навчання та інноваційних педагогічних технологій; включення студентів в науково-пошукову діяльність, пов'язану з дослідженнями комунікативної сфери молодших школярів з метою встановлення позитивних взаємин у класному та шкільному колективі, з батьками учнів тощо.

Метою корегувального компонента є систематичне діагностування та корегування рівня сформованості комунікативно-стратегічної компетентності студентів, необхідне на всіх етапах роботи з ними. Цей компонент передбачає застосування різноманітних методів контролю, самоконтролю, взаємоконтролю комунікативно-стратегічної діяльності майбутніх педагогів, що забезпечують зворотний зв'язок викладача зі студентами та своєчасне реагування на недоліки, усвідомлення майбутніми вчителями власних досягнень та помилок, свідоме ставлення до навчання. На цьому етапі формуються такі професійно важливі для вчителя загальнонавчальні вміння, як аналіз власних комунікативних дій і вчинків, зіставлення їх наслідків з вимогами до педагога, регулювання власної комунікативної діяльності, планування комунікативних дій та передбачення їх результатів.

Контрольно-оцінний компонент системи передбачає наявність показників та критеріїв сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, які відображають якісну та результативну сторони системи їх професійної підготовки. Реалізація його буде успішною, якщо відбудеться поступовий перехід від контролю й оцінки викладачем діяльності студентів до сформованих навичок самоконтролю і самооцінки майбутніх педагогів за умови їх систематичності та об'єктивності.

Усі названі компоненти системи формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів характеризуються тісними інтегративними взаємозв'язками і взаємозумовленістю змісту.

Їх реалізація можлива за умови використання доцільних форм, методів та засобів навчання студентів.

Однією з важливих форм роботи зі студентами, яку ми практикуємо, є спецкурс «Основи комунікативно-стратегічної діяльності майбутніх учителів початкових класів». Програма спецкурсу побудована з урахуванням специфіки роботи педагога початкової школи, зокрема вікових особливостей молодших школярів, та адресована студентам випускних курсів з метою узагальнення і закріплення теоретичних знань і практичних умінь майбутніх учителів, корекції усіх складових їх комунікативно-стратегічної компетентності.

Завдання курсу передбачають: ознайомлення студентів зі структурними компонентами комунікативно-стратегічної компетентності вчителя; розуміння ними цієї якості педагога як особистісної цінності та професійно важливої складової; ознайомлення з напрямками комунікативно-стратегічної діяльності педагога в початковій школі; характеристика моральних якостей учителя, здатного до здійснення цієї діяльності (чуйність, доброзичливість, ввічливість, толерантність, шанобливе ставлення до оточуючих тощо); розширення знань про типи та структуру комунікативних стратегій, тактики їх здійснення; формування комунікативно-стратегічних умінь та навичок; розвиток умінь здійснювати аналіз власних комунікативних дій та їх своєчасну корекцію; формування загальної гуманістичної спрямованості комунікативної діяльності майбутніх учителів.

У ході навчальних занять, що проводилися в межах спецкурсу, ми намагалися створити сприятливу атмосферу для того, щоб студенти почували себе в ролі суб'єктів навчального процесу, відповідальних за те, якими будуть

результати, для формування мотиваційної основи їх комунікативної діяльності. Ми намагалися стимулювати виникнення у майбутніх педагогів потреби у встановленні контактів з одногрупниками, самовдосконаленні своїх комунікативних якостей, рівня мовленнєвої культури, вияві ініціативи та творчості у спілкуванні, виборі ефективних стратегій і тактик комунікативної взаємодії. Одним з основних завдань, які вирішувались у процесі спецкурсу, було розширення знань студентів про особливості професійно-педагогічного спілкування з молодшими школярами з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей.

З цією метою використовувалися такі активні форми навчання, як діалоги, дискусії і диспути; проектування та реалізація колективних творчих справ, у процесі яких виявлялися не лише комунікативні, але й організаційні здібності та вміння; розв'язання педагогічних ситуацій; тренінг комунікативних якостей і здатності до рефлексії; аналіз проблем, що виникали у процесі спілкування, з пропозицією шляхів їх розв'язання; практичне вправлення у застосуванні комунікативних стратегій і тактик; виконання індивідуальних пошуково-творчих завдань з наступним обговоренням їх результатів тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У процесі дослідження нам вдалося встановити, що педагогічними умовами ефективного формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів є: здійснення особистісно орієнтованого підходу в професійній підготовці майбутніх педагогів; розвиток мотиваційної сфери студентів; включення їх в активне професійно спрямоване спілкування у процесі навчальних занять; створення на заняттях комфортної психологічної атмосфери для розвитку

комунікативних умінь студентів; організація різноманітної діяльності майбутніх учителів з метою широкого їх включення в комунікативні ситуації різного характеру; використання активних форм та методів роботи на заняттях; забезпечення участі студентів в науково-пошуковій діяльності, пов'язаній з дослідженнями комунікативної сфери молодших школярів; удосконалення навчально-методичного забезпечення процесу формування комунікативних умінь та навичок майбутніх учителів; узагальнення і систематизація набутих студентами знань, умінь та навичок у ході проведення спецкурсу.

Подальші розвідки у даному напрямі пов'язані з визначенням критеріїв і показників сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів.

Література

1. Вольфовська Т. Комунікативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети / Т. Вольфовська // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 13-16.
2. Петровская Л. А. Компетентность в общении / Л.А. Петровская – М. : 1989. – 283 с.
3. Топалова В. М. Формирование социокультурной компетенции студентов технического вуза (на материале английского языка): дис. ... канд. пед. наук / В. М. Топалова. – К., 1998. – 168 с.
4. http://pidruchniki.ws/18200205/pedagogika/zmist_struktura_komunikativnoyi_kulturi_pedagoga
5. http://pidruchniki.ws/pedagogika/pedagogichne_spilkuvannya

Резюме. У статті висвітлена проблема формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Розкрита актуальність даної проблеми в умовах утвердження гуманістичної парадигми в освіті. З'ясований зміст основних понять дослідження. Розкрита сутність системного підходу у вивченні педагогічних явищ. Охарактеризовані основні компоненти системи формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів.

Ключові слова: комунікативна культура, комунікативна компетентність, комунікативно-стратегічна компетентність, професійно-педагогічне спілкування, системний підхід.

Резюме. В статті освітлена проблема формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Розкрито актуальність даної проблеми в умовах утвердження гуманістичної парадигми в освіті. Визначено зміст основних понять дослідження. Розкрито сутність системного підходу в вивченні педагогічних явищ. Охарактеризовані основні компоненти системи формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів.

Ключевые слова: коммуникативная культура, коммуникативная компетентность, коммуникативно-стратегическая компетентность, профессионально-педагогическое общение, системный подход.

Summary. The article deals with the problem of forming communicative strategic competence of primary school teachers. The author reveals urgency of the problem in establishing the humanistic paradigm in education; clarifies the content of the basic concepts of the study. The essence of a systematic approach in the study of educational phenomena is discovered. Major system components of communicative and strategic competence of future teachers are characterized.

Keywords: communicative culture, communicative competence, communicative and strategic competence, professional-pedagogic communication, systematic approach.

